

УДК 338.436 (477.46)

Хомяков В.І., д.т.н., професор
Дідіченко Н.А., аспірант
Черкаський державний технологічний університет

ТЕНДЕНЦІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАРОДЖЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КЛАСТЕРУ В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В данной статье рассматриваются существующие проблемы и преимущества агропромышленного комплекса Черкасской области как основания для создания агропромышленного кластера с целью дальнейшего развития и повышения эффективности экономики области.

Ключевые слова: кластеризация, агропромышленный кластер, эволюционные силы.

In the article existing problems and advantages of Cherkasy region agroindustrial complex as the basis for creating agroindustrial cluster with a view of further development and increase of regional economy effectiveness are described.

Key words: clustering, agroindustrial cluster, evolutionary forces.

Постановка завдання. Кластеризація економіки – ефективний напрям розвитку інноваційної підприємницької діяльності в умовах транснаціональної економіки. Це найсучасніша та найефективніша тенденція економічного розвитку багатьох країн світу – як промислово розвинених, так і тих, які розвиваються. Адже кластери – це будівельні блоки в сучасній продуктивній інноваційній економіці. Кластерна модель господарювання знаходиться в основі національної, регіональної та місцевої конкурентоспроможності в сучасному світі. Багато кластерів уже отримали всесвітню популярність і стали в своїй сфері еталоном, зокрема автомобільний кластер у Детройті, ІТ-індустрії у Силіконовій Долині, індустрії кіно Голівуд у Лос-Анджелесі, виробництво килимів у Дантоні (штат Огайо), фінансово-діловий у Нью-Йорку, high-tech і аерокосмічний (Майкрософт і Боїнг) у Сіетлі, а також металообробні і машинобудівні кластери Німеччини і Швейцарії, кластери столиць моди в Парижі й Мілані, світові фінансові кластери-центри в Лондоні і Гонконгу, міста компанії Тойота Сіті та Людвіксхафен та ін [2]. Створення кластерів можливе як в умовах великомасштабної, так і скромної за обсягами економіки.

Основним завданням статті є теоретичне обґрунтування важливості та можливості формування агропромислового кластеру в Черкаському регіоні.

Метою статті є аналіз наявності в Черкаському регіоні еволюційних та конструктивних сил, під дією яких може бути створений потужний агропромисловий кластер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та підвищення конкурентоспроможності АПК України відображені в працях В.М. Яценка, В.Г. Ткаченка, В.П. Ситника, П.Т. Саблука, В.В. Россохи, М.Ф. Кропивка. Проблема пошуку найефективнішої та найперспективнішої господарської форми в сучасних умовах висвітлена в працях П.С. Березівського, С.В. Васильчика, В.Я. Месель-Веселяка, П.М. Макаренка, Т.Г. Дудара та інших. Теоретичним і практичним аспектам формування кластерної моделі розвитку регіональних промислових підприємств присвячені роботи таких вчених, як О. Солвелл, Р.К. Газимагомедов, В.Б. Кондратьев М.Є. Портер, В.М.Геєць, М.П. Войнаренко, С.І. Соколенко, В. Прайс та ін.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше обмеження, з якими доводиться стикатися підприємцям, іноземним та українським інвесторам, місцевим керівникам, проявляються у сфері зайнятості, матеріально-ресурсного забезпечення, залучення кредитно-фінансових ресурсів, відсутності підтримки інноваційної діяльності та політики сприяння впровадженню науково-технічних розробок. Подолання розбалансованого стану розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності підприємств можливе за рахунок побудови нових суспільних відносин – регіональної економіки, що базується на знаннях, основою якої є розвиток інноваційного підприємництва, створення мережевих структур типу технопарків, технополісів, кластерів [3].

Процеси кластеризації взаємодіючих підприємств в Україні відбуваються ще не досить активно. Перші кластерні утворення в Україні з'явилися в Хмельницькій області. Досвід розвитку цих кластерів спочатку на Поділлі, потім на Прикарпатті, Поліссі, Севастополі, Полтаві та інших регіонах підтвердив перспективність та ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції формування нової виробничої системи кластерів [10, с. 339]. Інноваційно-технологічні кластери – це організаційна форма науково-виробничих систем, створюваних на умовах партнерства і спільного використання наукового, освітнього, виробничого, ресурсного, інфраструктур-

ного потенціалу, залучення адміністративних та фінансових ресурсів з метою освоєння нових технологій, підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції. Одним із найважливіших завдань агропромислового виробництва є підвищення прибутковості й конкурентоспроможності галузі на базі ефективного використання економічного потенціалу агросистем, генофонду сільськогосподарських рослин і тварин, матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. Необхідність пошуку ефективних шляхів для подальшого розвитку агропромислового комплексу має стати першочерговою задачею, адже він є гарантом продовольчої безпеки країни та забезпечення особистих життєво необхідних потреб людини.

Агропромисловий кластер являє собою групу виробничих підприємств та невиробничих організацій, для яких співробітництво в межах кластеру дозволяє створити локально сконцентрований ринок праці, підсилити процес спеціалізації та поділу праці між фірмами, зменшити вартість одиниці продукції, виготовленої завдяки спільній діяльності. Виникає можливість економити кошти завдяки повторюваності контактів між учасниками, зменшити вартість одиниці технологічної послуги, наданої членам кластеру, знизити витрати через відсутність посередницьких організацій між учасниками, можливість пропонувати і проводити субконтрактацію з боку тих замовлень, виконання яких ускладнюється через брак потужностей, можливість підвищити гнучкість та використати інноваційний потенціал. Виникає ефект синергії, переваги в доступі до нових технологій, можливість посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації (формально та неформально) завдяки обміну між фірмами-співробітниками при виконанні спільної роботи, у рамках контактів з постачальниками, через соціальні міжфірмові зв'язки. Кластер дає змогу більш швидко та ефективно розподілити нові знання та наукові відкриття, сконцентруватися на бізнес-процесах, що забезпечують найбільшу додану вартість, ефективно залучення та використання інвестицій, впровадження інноваційних технологій і технологічних розробок безпосередньо проектними інститутами у виробництво на підприємствах, які є членами кластеру [1]. Взаємодія підприємств у межах кластеру, об'єднання їх зусиль дають можливість підвищити продуктивність праці, прибутковість виробництва, посилити конкурентоспроможність кожного члена кластеру, ефективність діяльності кожного з них та зміцнити становище на ринку.

Сьогодні проблемами сільськогосподарських підприємств у Черкаській області є: низька якість продукції, слабе матеріально-технічне забезпечення, низький рівень використання сучасної техніки та досягнень науки, зниження інвестицій (індекс інвестицій в основний капітал в 2010 році дорівнював 77,2 % [6, с. 181]), відсутність достатньої кількості збалансованих кормів для тварин (витрати кормів на одну голову великої рогатої худоби зменшилися в 2010 році на 28 % порівняно з 2001 роком [6, с. 154]), недостатньо висока продуктивність тварин та зменшення поголів'я худоби (в 2011 році поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 78,2 % порівняно з 1991 роком), зменшення врожайності [6, с. 133–134], зберігання врожаю впродовж року у відповідних умовах в елеваторно-складських приміщеннях, недостатня кількість органічних добрив (в 2010 році порівняно з 2009 роком мінеральних добрив у поживних речовинах було внесено на 33 % більше, а органічних лише на 19 % більше [6, с. 137]). Розвиток тваринництва дасть можливість збільшити обсяги органічних добрив та замінити ними мінеральні, нарощування використання яких в останні роки може призвести до закислення ґрунтів та накопичення вмісту нітратів у вирощеній продукції. Застосування пестицидів на площах сільськогосподарських угідь призводить до ряду проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, виробництвом і реалізацією продукції гарантованої якості, здоров'ям населення. Сільськогосподарські підприємства є лідерами по використанню в області свіжої води та відведенню неочищених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти [8, с. 59]. Необхідне встановлення та застосування водоочисних систем для збереження навколишнього середовища. Для багатьох сільськогосподарських підприємств гострим залишається питання відсутності стабільного ринку збуту за ціною, яка є достатньою для відтворення виробництва та отримання прибутку. Наприклад, середня ціна закупівлі молока переробними підприємствами у сільськогосподарських підприємствах в 2010 році становила 3,1 грн. за літр, а в господарствах населення – 2,3 грн. за літр [6, с. 154], в той час, як літр молока в магазинах коштував від 6 до 7 грн., а на базарі – 6 грн. Загальний рівень рентабельності сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах в 2010 році становив 18,1 %. [6, с. 113]. За 2008–2010 роки зросла рентабельність зернових культур, насіння соняшника, молока (в 2010 році вона досягла 22,3, 69,2 та 17 % відповідно) [6, с. 114]. Рівень рентабельності м'яса великої рогатої худоби, овець продовжує знижуватись (в 2010 році їх збитковість дорівнювала – 25,2 та 40 % відповідно). Різкі зміни відбулися щодо рівня рентабельності картоплі, плодів, м'яса свиней, птиці та яєць (табл. 1).

Цей факт пояснюється зниженням платоспроможності населення та збільшенням вживання більш дешевої продукції – овочів, а з другого боку, можливо, це відмова населення від вживання неякісних, ненатуральних продуктів, як, наприклад, м'ясо птиці та свиней, вирощування яких в сільськогосподарських підприємствах не обходиться без застосування біостимуляторів росту тварин та інших препаратів.

Таблиця 1

**Рівень рентабельності продукції сільського господарства
в сільськогосподарських підприємствах (%).**

Вид продукції	Плоди	Картопля	М'ясо		Яйця
			свиней	птиці	
Рік					
2009	-18,1	-31,0	10,3	60,1	-4,3
2010	-71,4	14,4	-10,2	-8,2	4,3

Проблемою залишається недостатньо розвинена діяльність кредитно банківських установ для обслуговування та співпраці з сільськогосподарськими підприємствами. Сільгоспвиробники потерпають сьогодні від обмеженості фінансових ресурсів. На цьому етапі їх розвитку у фінансовому забезпеченні важливу роль повинне відіграти розширення фінансово-кредитного ринку, вдосконалення його сільськогосподарської інфраструктури, створення кооперативних банків, підтримка розвитку кредитних спілок, розвиток страхового аграрного бізнесу, гарантійних та інших фінансових установ [11, с. 13–15].

Низький рівень втілення інновацій у виробництво вітчизняних машинобудівних підприємств призводить до низької якості та рівня технічних характеристик машин і обладнання. Індекс інвестицій в основний капітал в 2010 році дорівнював 55,6 % [6, с. 183].

Проблемою харчопереробних підприємств є низька якість сировини, постачальниками якої в молокопереробній промисловості є переважно приватні домогосподарства (їх частка у виробництві продукції в 2010 році дорівнювала 54,9 % [6, с. 107]), в м'ясопереробній промисловості – підприємства, що використовують кормосуміші з додаванням біостимуляторів росту тварин. Проблемою харчопереробних підприємств є також дефіцит сировини, особливо в зимовий період, і, як наслідок, недовикористання потужностей переробних підприємств, зниження загального рівня прибутковості їх функціонування, вимушена закупівля сухого молока і його використання. Проблемою є застаріле обладнання та низький рівень впровадження інновацій, використання досягнень науки і техніки, зниження обсягу інвестицій в основний капітал (індекс інвестицій виробництва харчових продуктів в 2010 році дорівнював 57,4 % [6, с. 183]), низька якість продукції, що виробляється, невідповідність її державним та міжнародним стандартам якості, високі ціни на продукцію та їх постійне зростання при одночасному зниженні платоспроможності населення.

Основними забруднювачами атмосфери в області залишаються підприємства по виробництву та розподілу електроенергії, газу та води (41 %), підприємства сільського господарства, мисливства та лісового господарства (33 %), у т.ч. по розведенню птиці (17 %), та підприємства переробної промисловості (17 %), викиди яких в 2010 році збільшилися порівняно з 2009 роком [8].

Сільське господарство є сировинною базою для підприємств легкої та харчової промисловості. Об'єднання в кластер підприємств, що забезпечують сільське господарство, безпосередньо підприємств сільського господарства та харчопереробної промисловості дасть більше переваг усім членам кластеру, а їх спільне функціонування забезпечить кращий результат (рис. 1).

Згідно з М. Енрайтом [5], конкурентні переваги створюються не на національному рівні, а на регіональному, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, різноманіття культур ведення бізнесу, організації виробництва та одержання освіти. Саме регіональні кластери потребують цілеспрямованої підтримки державних структур і дослідницьких організацій.

Природні фактори, такі як ресурси, розміщення на основних торгових шляхах, наявність річки, можуть мати вплив на присутність кластерів. Народження кластеру може також обумовлюватися історичними обставинами, такими як наявність сировини, спеціальні знання в науково-дослідних організаціях, або традиційне «ноу-хау», спеціальні або сучасні вимоги певної групи (географічно концентрованих) клієнтів або фірм та місцезнаходження фірм або підприємств, що представляють важливі інновації в технологіях, які стимулюють зростання багатьох інших [10, с. 309–318].

Шведський вчений Орджан Солвелл у своїй книзі [4] робить детальний аналіз причин формування, розвитку та занепаду кластерів. Він детально розглядає політику розвитку кластерних утворень, способи оцінки її ефективності, шляхи трансформації кластерів та підвищення їх конкурентоспроможності. Вчений приділяє велику увагу «еволюційним» та «конструктивним» силам як головним факторам зародження, розвитку та занепаду кластерів. Він об'єднав природні еволюційні передумови та сплановані політичні рішення, кластерні ініціативи, в рамках яких соціально-політичні лідери та бізнес лідери свідомо об'єднують свої зусилля з метою сприяння розвитку кластерів – як «конструктивні» передумови для використання переваг і тих, і інших у «будівництві кластерів».

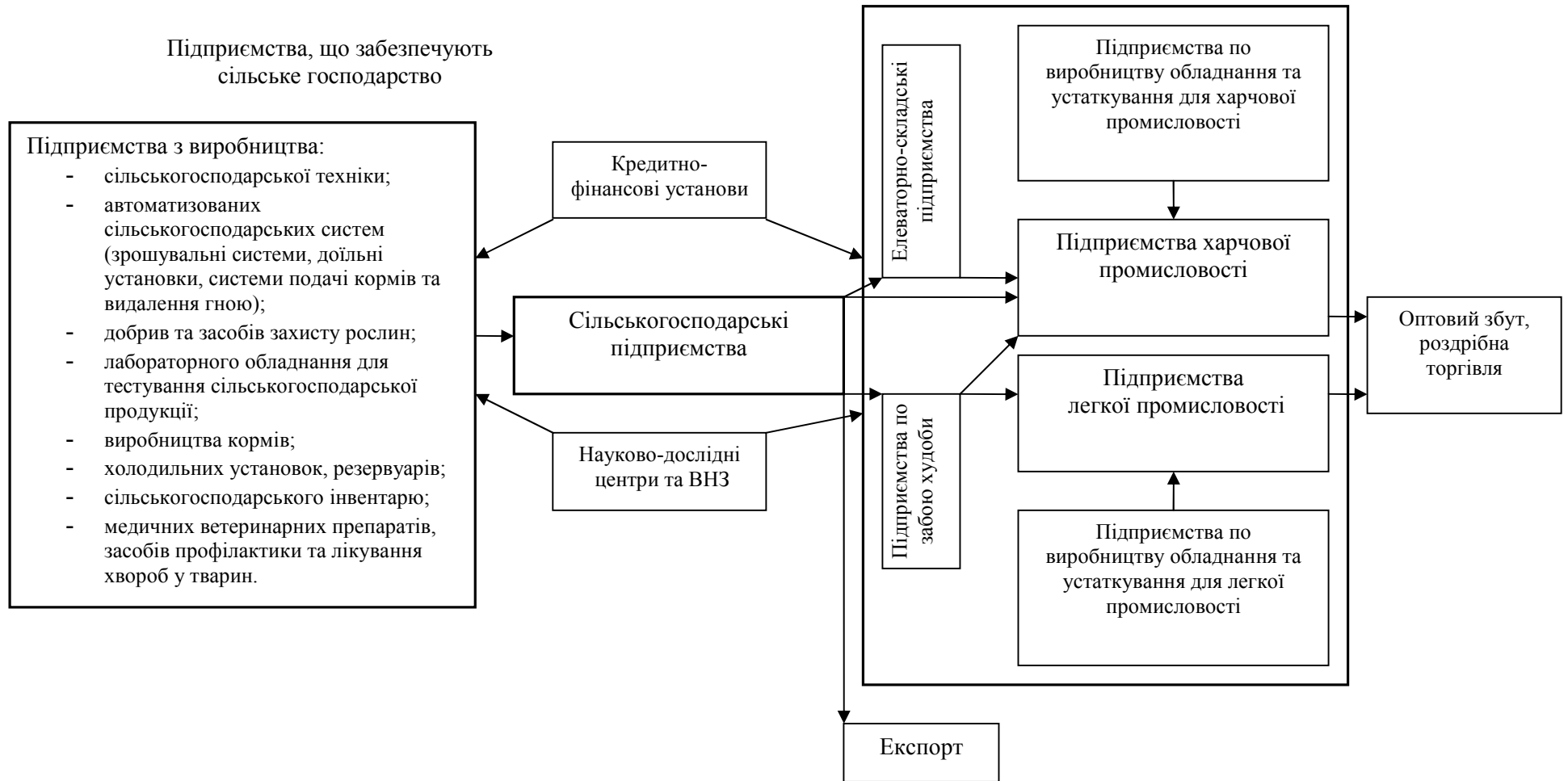

Рис. 1. Структура агропромислового комплексу

Для того щоб показати, як діють еволюційні сили, в своїй праці вчений розглянув формування кластеру по тестуванню автомобілів у суворих кліматичних умовах на півночі Швеції в містечку Археплог як доказ того, що кластери можуть розвиватися незалежно від фактора політичної волі і планування. Хоч Археплог і не являв собою підходяще місце для появи нових, яскравих кластерів через суворий клімат, низьку щільність населення – 3 чоловіка на км², низький рівень освіти в регіоні, скорочення традиційних робочих місць (лісопильні заводи, місцеві шахти), вплив молодого населення у великих кількостях у південну частину Швеції в пошуках освіти та роботи, але існувала певна кількість очевидних переваг в регіоні, таких як прекрасний арктичний клімат, найбільша площа води серед усіх регіонів Швеції (1790 км²), розподілена на 8000 замерзаючих взимку озер, малонаселена місцевість, гарний стан асфальтованих доріг загального користування, які постійно чистилися в зимовий час, наявність кількох аеропортів, досить добре розвинутої базової інфраструктури та активних підприємців у регіоні, без яких замерзлі озера залишилися б бездіяльними, безкорисними ресурсами, які, можливо, використовувались би лише для зимової рибалки. Все це дозволило перетворити провінційне місто Археплог в глобальну «гарячу точку» для тестування автомобілів у суворих кліматичних умовах, а кластер, що з'явився, включив декілька тест-провайдерів, спеціалізовані навички та інфраструктуру, відділення провідних міжнародних виробників автомобілів та комплектуючих.

Для характеристики динамізму кластеру слід комбінувати еволюційні та конструктивні сили. Солвелл робить висновок, що менеджери повинні розуміти, що еволюційні процеси досить сильні, і якщо їх не враховувати при розробці кластерної політики, то їх зусилля можуть так і залишитися концепцією [4]. Еволюційні та конструктивні сили діють одночасно. Навіть якщо створення кластеру почалося під впливом лише однієї з них, то інша невдовзі безумовно проявить себе і буде впливати на створення та розвиток кластеру.

Черкаська область відіграє важливу роль у системі народного господарства України як регіон з розвинутим сільським господарством, де агропромисловий комплекс посідає надзвичайно важливе місце. За обсягом валової сільськогосподарської продукції Черкащина займає перше місце серед регіонів нашої країни, а цей показник на душу населення у 2,5 рази вищий, ніж середній по Україні.

В Черкаській області багато переваг, що могли б сприяти зародженню агропромислового кластеру. 69,4 % усієї площі Черкаської області – це сільськогосподарські угіддя [8]. Родючість ґрунтів за якісними показниками займає перше місце в Україні (3/4 загальної площі Черкащини – це чорноземи [6, с. 21]). Помірно континентальний клімат з достатньою кількістю опадів, 1059 річок, в тому числі й головна артерія України – річка Дніпро, 2312 ставків і 37 водосховищ [6, с. 21] – все це величезні переваги нашої області. Також серед них можна виділити налагоджене виробництво мінеральних добрив, кормів, наявність великої кількості діючих та тих, що знаходяться в занепаді, сільськогосподарських підприємств (колишні колгоспи, радгоспи), занепад села, де є достатня кількість незадіяних людських ресурсів, наявність великої кількості сільськогосподарських підприємств (їх рентабельність у Черкаській області в 2010 році дорівнювала 18,1 % [6]), зростання попиту на якісну, корисну, екологічно чисту продукцію, що відповідає міжнародним стандартам якості, при достатньо високій ціні, збільшення продуктивності корів та виробництва молока – одного з найважливіших продуктів харчування в раціоні людини [6, с. 148]. Перевагами Черкаської області є відносно стабільна робота підприємств харчової галузі. Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів у 2010 році займало 49,1 % обсягу реалізованої продукції всієї промисловості Черкаської області [6, с. 85], а індекс виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів у 2010 році дорівнював 123,1 % [6, с. 87]. В Черкаському регіоні розвинена хімічна промисловість, птахівництво, яке дає можливість використання курячого посліду як органічного добрива для підвищення родючості земель (в 2011 році порівняно з 1991 роком поголів'я птиці збільшилося на 177 % [6, с. 144]). Все це еволюційні сили, наявність яких є величезним скарбом для економіки Черкаської області. Але вони не використовуються для створення агропромислового кластеру. Тому потрібно поєднати їх з конструктивними силами. Основною метою в реалізації регіональної політики влади в сільському господарстві є «забезпечення ефективного функціонування агропромислового комплексу, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки області, відродження соціальної сфери та інфраструктури на селі» [9, с. 17]. Органами місцевого управління визначаються основні завдання, заходи та очікувані результати, але немає найголовнішого – стратегії, яка дозволить успішно реалізувати заплановані заходи та досягти головної мети. Кластерна політика місцевих органів влади, кластерні ініціативи місцевих підприємців у поєднанні з еволюційними силами дадуть можливість створити в Черкаському регіоні потужний агропромисловий кластер.

Висновок. Забезпечення ефективного розвитку економіки регіону, підвищення її конкурентоспроможності можливо досягти завдяки поєднанню досягнень науки, освіти, виробництва та підприємницької ініціативи за активного державного сприяння та підтримки моделі кластерного розвитку. Кластеризація – це стратегічний напрямок підвищення ефективності агропромислового комплексу Черкаської області. Потрібно використати та спрямувати в потрібне русло еволюційні та конструктивні сили для створення кластерів на території нашої держави та регіону зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хомяков В.І. Формування будівельного кластера на основі використання факторів зростання / В.І. Хомяков, Я.О. Ковальчук // Збірник наукових праць ЧДТУ. – 2011. – Вип. 29, ч. I. – С. 13–19. – (Серія: Економічні науки).
2. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / Соколенко С.І. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
3. Кіс О.М. Особливості формування і розвитку логістичних кластерних центрів на шляху до ЄС // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – Спецвип. 33, ч. 4. – С. 37–42. – (Серія: Економіка).
4. Solvell O. Clusters: Balancing evolutionary and constructive forces/ Solvell O. – Second edition. – Odeshug, 2009, 136 p. – Електронна адреса: http://www.bda.ee/public/Clusters_balancing_evolutionary_and_constructive_forces.pdf
5. Enright M. Regional Clusters: What do we know and what we should know. –Kiel Institute: International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition, 2001. – 25 p.
6. Статистичний щорічник Черкаської області за 2009 рік / за ред. В.П. Приймак. – Головне управління статистики у Черкаській області, 2010. – 522 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О.Г. Осауленко. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.
8. Довкілля Черкащини / за ред. В.П. Приймак. – Головне управління статистики у Черкаській області, 2011. – 182 с.
9. Програма економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2010 рік (Антикризова програма).
10. Невідома М.В. Концептуальні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємств при формуванні кластерних структур // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. «Економіка підприємства: теорія і практика»: у 2 ч. – Ч II. – К.: КНЕУ, 2010. – 401 с.
11. Банєва І.О. Удосконалення фінансово-кредитного забезпечення формування ресурсів аграрних підприємств // Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2011 р.). – К.: МІБО КНЕУ, 2011. – 215 с.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2012.

УДК 332.021.8. 001.76 (477)

Рибалко С.В., к.е.н., доцент
Інститут аграрної економіки НААН України

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛІЗОВАНИМИ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ

Стаття посвячена дослідженням основних принципів капіталізації і управління капіталізованими земельними ресурсами в аграрній сфері.

Ключевые слова: земельные ресурсы, управление, капитализация, сельское хозяйство, отрасль.

The article is devoted to the research of basic principles of capitalization and management by capitalized land resources in agrarian sphere.

Key words: land resources, management, capitalization, agriculture, branch.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна має вирішити вкрай важливе завдання – забезпечити в найкоротші терміни стабільний розвиток саме аграрного сектора, що сприятиме подоланню кризових явищ в усій національній економіці. Адже аграрний сектор України є однією із стратегічних складових економіки держави, оскільки саме тут і в споріднених із ним галузях формується близько 20 % валового внутрішнього продукту. Однак ефективне функціонування аграрного сектора неможливе за сучасного рівня технічного оснащення сільськогосподарського виробництва, яке, до того ж, з кожним роком погіршується. Для цієї проблеми слід залучати капітал у аграрне виробництво із внут-